

REPREZENTĂRILE CULTICE DIN METAL ALE CULTURII BODROGKERESZTÚR DIN ROMÂNIA: IDOLII DE AUR

Încă de la început trebuie menționat faptul că, de departe, în aria culturii Bodrogkeresztúr din România, în cadrul plasticii (de lut, piatră, cupru sau aur), un rol privilegiat îl ocupă idoli "en violon", cu precădere cei din metal (cupru sau aur). Denumirea acestor piese e pusă în legătură cu forma lor, ce se poate apropia de cea a unei viori (formă evident mult schematizată) dar, uneori, această formă e abolită, idoli având forme rotunde sau ovale, fără gât.

Potrivit cercetătoarei Hortensia Dumitrescu, idoli nu ar reprezenta nimic altceva decât niște reproduceri, mai stilizate, ale unei femei-zeițe (H. DUMITRESCU 1961, 86) cu sâni (FETTICH 1953, 164-165) dar, înainte de a încerca să răspundem la întrebarea: care era cu adevărat rolul acestor idoli "en violon" în viața cultică a comunităților Bodrogkeresztúr?, cred că este necesară o mică incursiune în metalurgia epocii neo-eneolitice, pentru a putea argumenta teoriile existente cu privire la rolul jucat de aceste reprezentări cultice din metal.

Astfel, e știut faptul că, pe teritoriul României, aurul a fost utilizat în cursul epocii neo-eneolitice de către membrii comunităților aparținând culturilor Boian (faza Vidra), Gumelnița (fazele A2 și B1), Cucuteni (în sud-estul Transilvaniei, în zona aspectului Ariușd, în faza A, iar în vestul Moldovei în cursul fazei A-B) și Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr (COMȘA 1974a, 19). Arama a fost utilizată mai întâi de comunitățile culturii Starčevo-Criș (VLASSA 1967, 407; VULPE 1973, 217), ca apoi să fie folosită pe tot parcursul epocii neo-eneolitice de comunitățile culturilor Hamangia (BERCIU 1966, 81, fig. 41/3), Boian (faza Giulești - LEAHU 1963, 192, fig. 10), Vădastra (VULPE 1973, 218, nota 14), Precucuteni II (VULPE 1958, 111, fig. 85/5-6) etc.

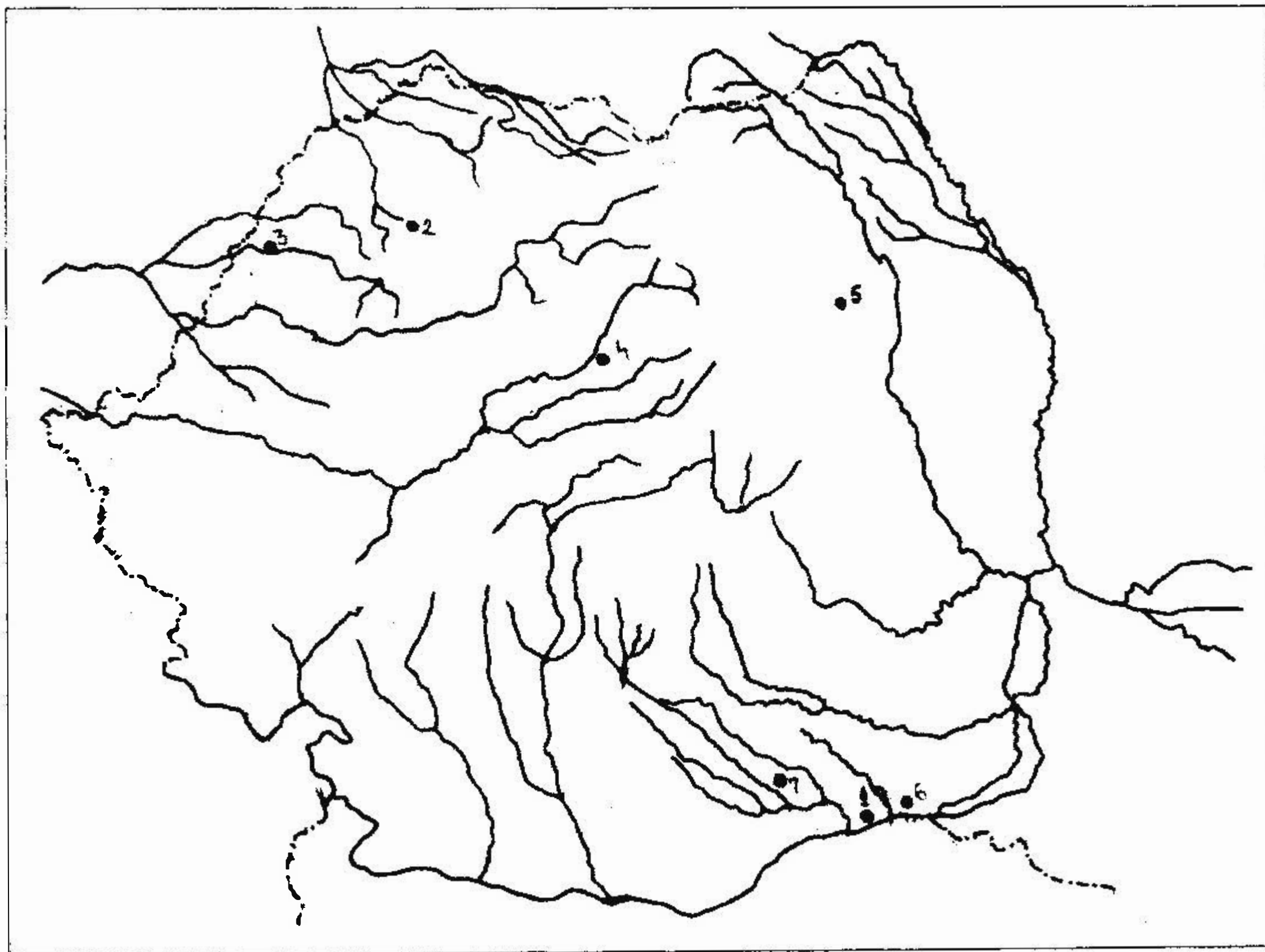

Fig. 1

În ceea ce privește aurul, materie primă din care sunt confecționați cei mai mulți idoli "en violon" de pe teritoriul României, trebuie specificat că sunt lucrați din aur nativ, numai prin ciocănire, la rece, așa cum sunt toate obiectele de aur de pe teritoriul României realizate în cursul epocii neo-

eneolitice (COMȘA 1974a, 21). Se cuvine subliniat și faptul că toate obiectele de aur cunoscute fac parte numai din categoria podoabelor și că majoritatea sunt legate de cult.

Remarcăm și faptul că în perioada și zona dată (neo-eneolitic și respectiv teritoriul României), nu s-a descoperit nici o unealtă de aur, fapt confirmat și pentru teritoriul Bulgariei (COMȘA 1974a, 21), deși în eneolitic sunt documentate destul de multe unelte de aramă, inclusiv topoare (BERCIU 1939-1942, 39-71), ceea ce ne face să considerăm că, încă din aceea perioadă timpurie a prelucrării metalelor, oamenii începuseră să deosebească aurul de aramă, utilizându-le preferențial, în scopuri diferite.

Pendantivele ce fac obiectul prezentului studiu au fost confecționate din aur nativ, prefăcut prin ciocănire într-o foaie subțire, din care se decupa forma dorită. Unele pendantive au fața convexă și lustruită (Vărăști de ex.; fig. 2/7). Se consideră că ele reprezintă un personaj feminin, deosebit de stilizat, în poziție de naștere (H. DUMITRESCU 1961, 88). În funcție de poziția câtorva piese descoperite în morminte, se poate presupune că pendantivele erau purtate de femei și fete ca podoabe, împreună cu diferite tipuri de mărgelile (COMȘA 1974a, 13-17; MONAH 1978/1979, 170), deși în mediul gumelnițean a fost descoperit un asemenea idol din aur ce părea să fi fost agățat de gâtul unui vas (H. DUMITRESCU 1961, 74). Oricare ar fi modul în care erau purtați sau utilizați, trebuie spus că, deși aparțin unor culturi diferite, ele sunt înrudite între ele din punct de vedere tipologic. Totuși, se pot deosebi două grupuri zonale de amulete: unul în sud, în aria culturii Gumelnița (COMȘA 1974b, 191-190), și altul în nord, în aria culturilor Tiszapolgár-Bodrogkeresztur (COMȘA 1974a, 21-22).

Importanța acestor piese pentru omul eneoliticului din SE Europei e foarte mare, având, conform lui S.A. Luca (LUCA 1999, 36), o importanță pan-culturală. Aceasta pentru că ele pot fi găsite, cum menționăm și mai sus, în aria unor culturi diferite: Tiszapolgár (la Tibava ŠIŠKA 1964, fig. 9/13,15; 11/77-8; 12/3; 13/15; 14/18; 15/8; 17/6); Bodrogkeresztúr (Magyarhorog-Könyadomb, M. XXXVII: PATAY 1974 /1975/, tabel 5/1-2; Ebendorf, M. 16: Idem, tabel 5/6-7; Hencida: MONAH 1978/1979, 170 și urm.); Cucuteni (Hăbășești - DUMITRESCU 1954, fig. 36, Pl. CXXII/9-17; Cucuteni, Trușești, Drăgușeni, Făcuți-Dealul Boghiul, Murgeni, Cărbuna, Traian-Dealul Fântânilor: MONAH 1978/1979, 168-170, fig. 1; 2/1-5, 7-10; 3/1-3, 5-9), Gumelnița (Vidra: H. DUMITRESCU 1961, 74; Russe, Gumelnița, Vărăști, Hotnița, Kosavița: COMȘA 1974b, 187) etc.

Oricum, chiar dacă marea majoritate a idolilor "en violon" cunoscuți pe teritoriul României sunt din aur, indiferent de cultură (vezi anexa cu repertoriul descoperirilor din România, după COMȘA 1974a, 13-17 și fig. 2), descoperiri de acest fel se cunosc până în spațiul anatolian: Troia I - II, Alishar, Güyük-Güllücek (H. DUMITRESCU 1961, 85; MONAH 1978/1979, 171-174), fapt care a făcut pe unii autori (MONAH 1978/1979, 163) ca, pe lângă atribuirea numelui de "idol troian" acestui tip, să încerce și paralelizări între Troia I-II și o parte din aceste fenomene (MONAH 1978/1979, 174-175). Aceste aprecieri au fost nu o dată contestate pentru că noile date radiocarbon, foarte înalte (pentru cultura Baden, imediat următoare culturii Bodrogkeresztúr, s-a ajuns la date în jurul lui 3600 î. Hr., calibrat, în centrul Europei: HORVAT 1991, 259-273), exclud sincronismul cu fenomenele ce se petrec în Anatolia.

O altă problemă delicată e aceea a rolului jucat de idolii "en violon". Unii cercetători susțin ipoteza potrivit căreia acești idoli ar reprezenta amulete-podoabe, pe care le purtau femeile și fetele la gât (COMȘA 1974a, 21; MONAH 1978 /1979, 170). Alți autori sunt de părere că acești idoli reprezintă părți integrante ale unor temple/sau altare, probabil în aer liber (LUCA 1999, 40-41). Ambele ipoteze par viabile pentru că:

1) Purtarea la gât a acestor idoli (amulete/podoabe) de către femei și fete putea avea un scop magico-ritualic (femeile îi puteau purta pentru a fi fecunde și fertile în continuare) iar fetele cu scop apotropaic (idolii, reprezentând zeița fertilității și fecundității, chiar dacă stilizat, puteau îndepărta forțele malefice ce le-ar fi putut face nefertile).

2) Cea de-a doua ipoteză este și ea destul de plauzibilă datorită specificului economic al culturii Bodrogkeresztúr (cultură căreia îi sunt specifici astfel de idoli) - păstoritul pendulant. E posibil ca acești idoli "en violon", cu precădere cei mari (cel de la Moigrad de exemplu; fig. 2/3) să fi fost atașați la anumiți stâlpi ritualici, pe anumite vase cultice (vezi. H. DUMITRESCU 1961, 74) care, într-un context mai larg (o amenajare temporară de sanctuar în aer liber, spre exemplu) să constituie natura culturală a comunităților Bodrogkeresztúr.

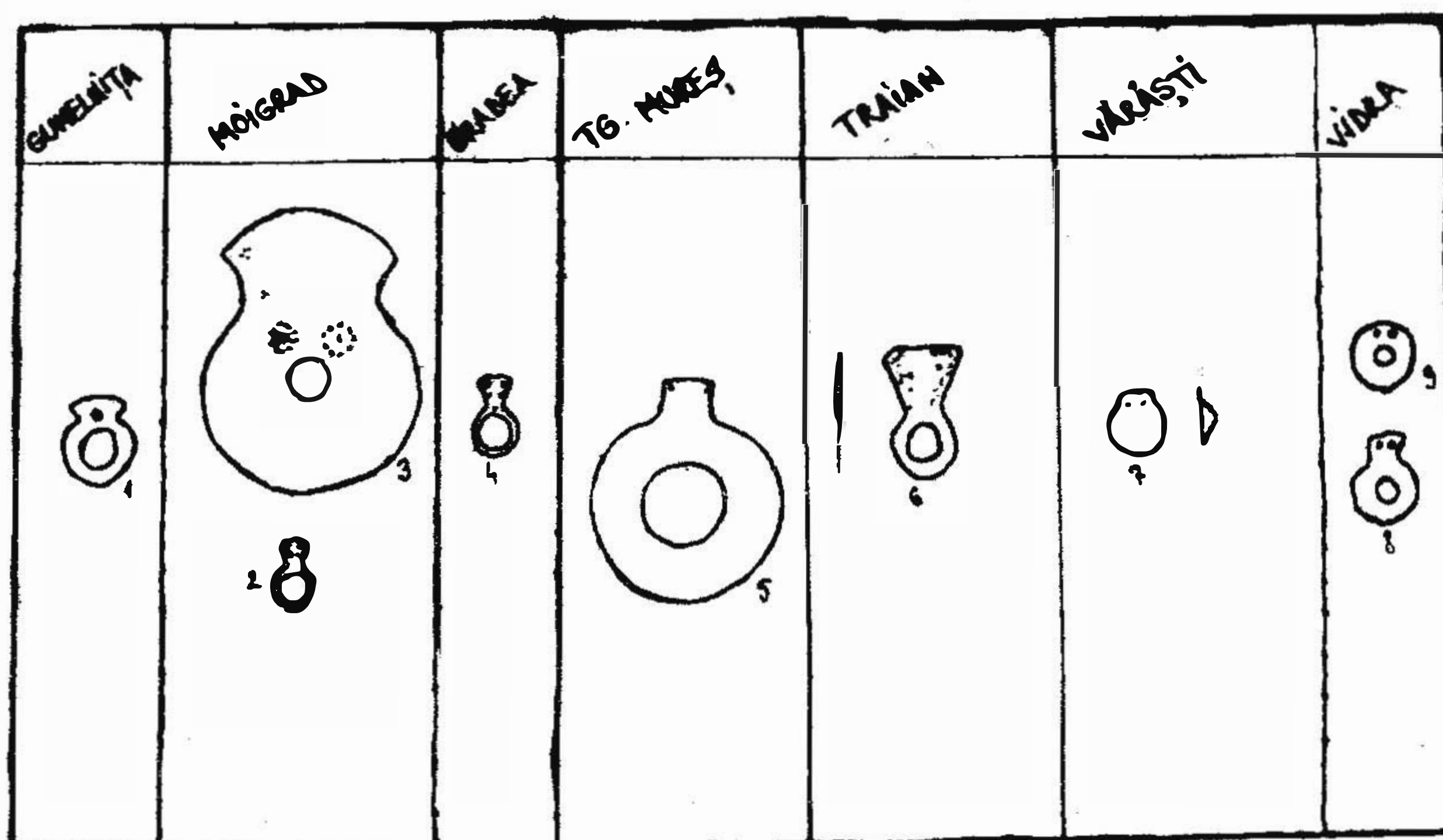
Personal, prima ipoteză ni se pare mai viabilă din două motive:

1) Raritatea relativă a idolilor "en violon" din alte materii prime decât lutul (piatră, aramă) poate sublinia ea însăși, la modul intuitiv-imaginar, rolul cultic al acestor idoli. Fiind purtați de femei și fete,

trebuie puși în legătură cu zeița fertilității și fecundității, având rol magico-ritualic sau apotropaic (femeile se puteau chiar identifica cu zeița fertilității și fecundității, având și ele atribuite asemănătoare, putând avea, în aceste cazuri, transferuri ale eurilor).

2) Această ipoteză pare cu atât mai plauzibilă cu cât cultul fertilității și fecundității e încă în vigoare, deși se constată, încă din neolitic, un început timid de cult al soarelui (vezi apariția unor morminte de incinerare: KUTZIAN 1969, 52; LAZAROVICI 1995, 174; a unor părți de necropole sau necropole întregi: PATAY 1974/1975, 41). Aceste cazuri de incinerări pot avea și cauze imediate, nu neapărat cultice (în cazul unor epidemii, de exemplu).

Aceste supoziții rămân doar simple ipoteze de lucru până la noi descoperiri, mai relevante, care să arate adevărata sau mai degrabă, potențiala "pornire" a purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr spre una sau alta dintre supozițiile de mai sus.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR DE IDOLI „EN VIOLON” DE AUR DIN ROMÂNIA

1) Localitatea (în continuare L): **Gumelnița, jud. Ilfov.**

Descrierea (în continuare D): Pe tell-ul Gumelnița, cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate de V. Dumitrescu, D. V. Rosetti și, din nou, Vl. Dumitrescu, au fost descoperite mai multe obiecte din aur, datând din perioada neo-eneolitică. Între acestea se află și un pandantiv de aur (fig. 2/1) ce a fost descoperit în 1960, la baza stratului de cultură. Este lucrat prin ciocănire dintr-o foaie rotundă, având un orificiu mare pe mijloc și o prelungire de formă trapezoidală, laterală, cu un orificiu mic.

Dimensiuni (în continuare d): lungimea = 1,5 cm; diametrul = 1,2 cm.

Bibliografie (în continuare B): H. DUMITRESCU 1961, 79, 81; COMȘA 1974a. 15.

2) L: **Moigrad, jud. Sălaj.**

D: La începutul sec. XX a fost găsit, în condiții necunoscute, un important tezaur de obiecte din aur. Tezaurul a fost achiziționat de Muzeul din Cluj. Din tezaur fac parte și două pandantive lucrate din foaie de aur, după cum urmează:

a) Primul, mai mic (fig. 2/2), în formă de verigă rotundă, cu o prelungire trapezoidală la partea superioară (având câte două orificii mai laterale). Veriga are 2,8 cm, din care lungimea prelungirii = 1,1 cm; diametrul = 1,6 cm; diametrul orificiului = 1,2 cm.

b) Celălalt pandantiv este tot de formă rotundă, are o prelungire laterală, cu marginea de sus arcuită, cu câte două orificii mici laterale (fig. 2/3). În dreptul prelungirii are două proeminențe mici, redând sânii și mai jos, un orificiu relativ mic. E cel mai mare idol "en violon" lucrat din aur (cel puțin

pentru teritoriul României); d: lungimea maximă = 31,1 cm; diametrul = 24,1 cm; diametrul orificiului = 4,4 cm; greutatea = 750g.

B: FETTICH 1953, 164-165; H. DUMITRESCU 1961, 88 și următoarele; COMȘA 1974a, 16-17.

3) L: **Oradea, jud. Bihor.**

D: Șase obiecte de aur datând din perioada neo-eneolitică au fost descoperite întâmplător pe teritoriul orașului Oradea. Acestea au fost cumpărate în anul 1897 de Muzeul Național din Budapesta. Condițiile de găsimă nu se cunosc. Dintre obiecte ne rețin atenția două pandantive de formă rotundă, lucrate din foaie de aur, cu veriga îngustă, cu orificiu mare pe mijloc, având la partea superioară câte o prelungire trapezoidală, cu câte două orificii mici laterale. Pe placa verigii, în dreptul prelungirii, sunt două proeminențe mici. Unul din pandantive are veriga ruptă (ilustrat). Piesa întreagă (fig. 2/4) are dimensiunile: lungimea = 3,3 cm, din care prelungirea 1,3 cm; diametrul = 1,9 cm; diametrul orificiului = 1,5 cm.

B: PATAY 1958, 45-46; COMȘA 1974a, 17.

4) L: **Tg. Mureș, jud. Mureș.**

D: Un pandantiv de aur (fig. 2/5) găsit întâmplător pe teritoriul orașului Tg. Mureș, a fost cumpărat în 1877 de Muzeul Național din Budapesta. Piesa e de formă rotundă, cu placa lată, cu orificiu mare, puțin neregulat pe mijloc. Are la partea superioară o prelungire dreptunghiulară, cu două orificii mici la colțuri. Pe mijlocul plăcii în dreptul prelungirii, sunt două proeminențe mici.

d: lungimea = 11,25 cm; diametrul = 10,22 cm; diametrul orificiului = 4,5 cm; greutatea = 82,42 g.

B: PATAY 1958, 58; COMȘA 1974a, 16.

5) L: **Traian, jud. Neamț.**

D: Un pandantiv (figurină feminină) de aur a fost descoperit în timpul săpăturilor din 1957, la 0,60 m adâncime, în partea de est a așezării din faza Cucuteni A-B. Piesa (fig. 2/6) e de formă rotundă și are o prelungire la partea superioară, trapezoidală, cu marginea de sus arcuită. Placa prezintă patru orificii mici, două la colțuri și două mai jos. Pe trei laturi, de-a lungul marginii, are câte un șir de proeminențe mici rotunde. Partea inferioară a pandantivului e ca o verigă, cu un orificiu mare pe mijloc.

d: lungimea = 22,65 cm, din care prelungirea = 1,55 cm; diametrul verigii = 4,3 cm; diametrul orificiului = 0,8 cm; greutatea = 1,163 g.

B: H. DUMITRESCU 1961, 69-93; COMȘA 1974a, 16.

6) L: **Vărăști, jud. Ialomița.**

D: În cursul săpăturilor, pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor (din mijlocul fostului lac Boian) în dreptul tell-ului Boian B, în cuprinsul necropolei eneolitice au fost găsite mai multe obiecte de aur. Importanță pentru studiul nostru prezintă doar pandantivul rotund de aur (fig. 2/7), cu fața bombată, având la partea superioară o prelungire mică, dreptunghiulară, cu două orificii mici mai jos. A fost descoperit în dreptul gâtului unui schelet de adolescent (M. 100 din cadrul necropolei).

d: diametrul = 2,4 cm; greutatea = 1,96 g.

B: COMȘA 1974a, 14-15.

7) L: **Vidra, jud. Ilfov.**

D: În cursul săpăturilor au fost scoase la iveală două pandantive:

a) primul are formă rotundă (fig. 2/8) cu orificiu pe mijloc (egal cu o treime din diametrul plăcii și cu o prelungire de formă trapezoidală laterală, cu două orificii mici la partea superioară).

d: diametrul = 2,6 cm.

b) Celălalt pandantiv e rotund (fig. 2/9), cu orificiu pe mijloc egal cu o treime din diametrul plăcii. Nu are prelungire laterală. La partea superioară sunt două orificii mici pe orizontală.

d: diametrul = 3,3 cm.

B: ROSETTI 1934; 23; COMȘA 1974a, 15.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- BERCIU 1939-1942 = D. Berciu, *Topoarele de cupru cu două brațe opuse. Tipologie și origine*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 39-71.
- COMȘA 1974a = E. Comșa, *Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 13-23.
- COMȘA 1974b = E. Comșa, *Figurinele de aur din aria de răspândire a culturii Gumelnița*, în *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 181-190.
- H. DUMITRESCU 1961 = H. Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni-Tripolje Cultural Complex and the Neighbouring Eneolithic Cultures in the Light of the utilisation of Golden pendants*, în *Dacia*, NS, 5, 1961, p. 69-93.
- DUMITRESCU 1954 = Vl. Dumitrescu, *Hăbășești, Monografie arheologică*, București, 1954.
- FETTICH 1953 = N. Fettich, *La trouvaille de tombe princiere hunnique a Szeged-"Nagyszikos"*, col. „Arhaeologia Hungarica”, 32, 1953.
- HORVÁTH 1991 = F. Horváth, *Vinča Culture and its Connections with the South East Hungarian Neolithic - A Comparison of Traditional and 14 C Chronology*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 259-273.
- KUTZIAN 1969 = I. Bognar-Kutzian, *Probleme der Mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken*, în *SZ*, 17, 1969, p. 31-60.
- LAZAROVICI, MAXIM 1995 = Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului, Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995.
- LEAHU 1963 = V. Leahu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Giulești-„Sârbi”*, în *Cercetări arheologice în București*, 1, 1963, p. 179-270.
- LUCA 1999 = S.A. Luca, *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României - Cultura Bodrogkeresztúr*, Alba Iulia, 1999.
- MONAH 1978/1979 = D. Monah, *Idolii "en violon" din cultura Cucuteni*, în *CI*, 9-10, 1978-1979, p. 163-175.
- PATAY - 1958 = P. Patay, *Kupferzeitliche Goldfunde*, în *ArchÉrt.*, 85, 1958.
- PATAY 1974/1975 = P. Patay, *Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr Kultur*, în *55BerRGK*, 1974/1975, 1, p. 1-72.
- ROSETTI 1934 - D.V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*, în *PMMB*, 1, 1934.
- ŠIŠKA 1964 = S. Šiška, *Pohrebiska tiszapolgaresky kultúry Tibava*, în *SlovArch.*, 12, 1964, p. 293-356.
- VLASSA 1967 = N. Vlassa, *Unele probleme ale neoliticului din Transilvania*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 403-423.
- VULPE 1958 = R. Vulpe, *Izvoare*, București, 1958.
- VULPE 1973 = Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 217-238.

THE CULTIC METAL REPRESENTATIONS OF THE BODROGKERESZTÚR CULTURE IN ROMANIA – THE GOLDEN “EN VIOLON” IDOLS

SUMMARY

The metal “en violon” idols (cooper or gold) are, without any doubt the most important pieces of the plastic of the Bodrogkeresztúr Culture carriers. They are worked in massive gold, through hammering. Although they can be found in different cultures (Bodrogkeresztúr, Tiszapolgár, Gumelnița, Cucuteni), they are typologically related. Though, according to E. Comșa, they can be divided in 2 big area types:

- the southern one, corresponding to the Gumelnița Culture
- the northern one, corresponding to the Tiszapolgár – Bodrogkeresztúr Cultures

There are two hypothesises about their cultic role:

- the first, backed by H. Dumitrescu and E. Comșa, sustains that the idols were worn by the women as jewellery – amulets
- the second, backed by S. A. Luca, sustains that the idols were worshiped in some sanctuary-temples, but this hypothesis is less sustained by the archaeological field research.

EXPLANATION OF FIGURES

Fig. 1. The map of the golden “en violon” idols that were discovered in Romania.

Fig. 2. The golden “en violon” idols from the territory of Romania.